

DIMENZIE SPOLOČENSKEJ PODSTATY ČLOVEKA V DIELE K. MARXA

VASKO KUSIN

Analýza predkladanej problematiky je sústredená väčšinou na dve etapy Marxovho myšlienkového vývoja: na obdobie *Rukopisov z roku 1844* a obdobie tzv. kritického obratu, ktorý predstavuje *Nemecká ideológia*. Prirodzene miestami je stať poznačená teoretickými stanoviskami, ktoré sú formované v Marxových *Tézach o Feuerbachovi, Svätej rodine, Biede filozofie*.

V rukopise Marx nastolil, pozitívnu kritikou Heglovej dialektiky, problematiku „podstaty človeka“ a „filozofie komunizmu,“ síce pod vplyvom Feuerbachovej antropológie a jeho teórie komunizmu ako znovuzískanie rodovej podstaty človeka (filozofia „človeka vôbec“), naznačil však aj nové, pozitívne, kritické východiská, ktoré predstavujú v období *Nemeckej ideológie* s t a n o v i s k o moderného materializmu.¹

Tento kritický obrat voči Feuerbachovi (Stirnerovi, Rugemu a Hessovi) spočíva v teoreticko-filozofických postojoch vyjadrujúcich Marxovo pozitívne úsilie vysvetliť spoločensko-dejinný proces na základe „skutočných“, prakticky konajúcich ľudí; ľudské bytie chápe ako „praktický život skutočných ľudí v historicky určitých pomeroch“; jeho teória komunizmu predstavuje novú *revolučnú* formu humanizmu — zbavenú feuerbachovského teologického antropológizmu — ktorého podstata spočíva v pozitívnom aktívnom ľudskom úsilí po sebaoslobodení a sebauplatnení (ako spoločenských bytostí), t. j. po sebarealizácii v historicky konkrétnej ľudsko-spoločenskej situácii. Je to proces, ktorý sa nesie v znamení revolučného hnutia — zmeniť starý (buržoázny) svet.

„Ľudskú podstatu“, ktorú Feuerbach chápe nehistoricky ako prírodnú rodovú všeobecnosť, „Marx vysvetľuje ako historický produkt“ dejinnú skutočnosť chápe ako výsledok vzájomného praktického pôsobenia medzi ľuďmi, ich skutočnej existencie. Materiálna produkcia, prakticko-činný charakter ľudskej bytosti, vytvorili základný predpoklad *jednoty* človeka a prírody.

V tom zmysle Marxovo chápanie dejín ako *spredmetňovanie* ľudskej bytosti — ktorého základnou podmienkou je bezprostredná jednota človeka a prírody — determinuje, na druhej strane, chápanie „ľudskej podstaty“ človeka ako bytosti spredmetňujúcej sa spoločenskou prácou, v ktorej sa realizuje ako spoločenské individuum, zakotvené do historicky určitých sociálnych štruktúr.

V Rukopisoch z roku 1844 — v ktorých spočiatku sa Marx v *princípe* v náhľadoch na človeka s Feuerbachom ešte nerozchádzal — svojím kritickým stanoviskom voči Heglovmu chápaniu dejín, prehĺbením a doplnením Feuerbachovej kritiky náboženského odcudzenia a objavením podstaty sebaodcudzenia sa proletára v námezdnjej práci, povýšením na dejinný význam prakticko-materiálny charakter práce (oproti Heglovmu chápaniu duchovnej podstaty

¹ Pozri prácu J. Zelený, *Praxe a rozum*.

práce), bez ktorej je nemysliteľný proces sebauvytvárania sa človeka, Marx označil základy svojej „filozofie komunizmu“, vymedzil dimenzie spoločenskej podstaty človeka, podstaty práce a praxe. Rozvinul ich a vedecky prehľbil v Nemeckej ideológii a v ostatných prácach, ktoré predstavujú jeho „kritický obrat“. Stojí už na stanovisku moderného materializmu, ktoré je vyjadrením idey komunizmu ako zospoločenšteného ľudstva, t. j. idey ľudskej spoločnosti. Nie je to teda stav akejsi absolútnej harmónie, v ktorej by bolo konanie jedinca autonómne, bez vonkajšieho nátlaku či prekážok, adekvátne jeho povahe, ako je to u Feuerbacha.

V tom zmysle komunizmus znamená realizáciu historicky vytvorených ľudských možností, ktorých podstata je reálna a vlastná vývinovým zákonitostiam ľudstva, a vytvoreniu „materiálnych podmienok pre jeho zjednotenie“.

Tieto Marxove pozitívne východiská, predstavujúce nevyhnutnosť kritického vyrovnania sa s Heglovou dialektikou a Feuerbachovou kritikou Hegla, nesú sa už v znamení dialekticko-historického materializmu.

I

Kategória *ľudského* sa u Marxa vyskytuje v dvoch problémových rovinách: prvá predstavuje princíp poľudšťovania prírody, a preto je vyjadrením jej antropologického chápania. Druhá predstavuje aktivizujúce úsilie po ľudskej seba-realizácii človeka a je vyjadrením jeho ľudskej podstaty, idey „všestranného človeka“; jej princíp spočíva na maximálnom stupni uskutočňovania ľudskosti a bezprostredne súvisí s nastolením nového, komunistického spoločenstva.

Obe problémové roviny navzájom úzko súvisia a svojou podmienenosťou implikujú Marxov model „nového“ človeka ako *ľudskú* kvalitu. Poľudšťovanie, humanizácia prírody, ktorá v konečnom dôsledku určuje samu humanizáciu človeka či spoločnosti, je vyjadrením vzájomného dialektického pôsobenia medzi človekom a prírodou.

Ia) Filozofickým východiskom teórie človeka u Marxa v prvej problémovej rovine je *antropologické* chápanie prírody, vyplývajúce zo vzájomného vzťahu medzi ľudskou bytosťou, prakticky konajúcou, ako *subjektom* a poľudštenou prírodou, ako *objektom*. Poľudštená príroda, čiže jej antropologická podstata, znamená u Marxa toľko, že človeka vysvetľuje z prírody a prírodu (poľudštenú) z človeka.

Poľudšťovanie prírody súvisí s ľudskou tvorivou prácou. Iba vďaka jeho vlastnej aktivite (predovšetkým predmetnej) človek nivelizuje svet prírody na svoj ľudský, lepšie povedané, prírodno-ľudský svet, a to tým, že jemu špecifická schopnosť umožňuje revolučné *vklinenie* ním vytvorených predmetných materiálov medzi seba a prírodu.

Toto vklinenie spôsobilo revolučný zvrät v jeho podstate bytia: rozvíjajú sa jeho bytostné sily a človek svojou schopnosťou pôsobiť nesie sa v znamení *univerzality*, ktorej podstata spočíva v špecifickej povahe jeho činnosti, t. j. v jeho *duchovno-predmetnej* aktivite; je zovšeobecnením ľudského *tvorivého po-*

tenciálu; zovšeobecnením všetkých činiteľov subjektu, prostredníctvom ktorých vypovedá o sebe ako o existujúcej, dynamickej, čínorodo-cielavedomej bytosti. V tom zmysle človek nie je ani „stroj“, ani „prirodzený superlatív senzualizmu“, ako ho chápe napríklad Feuerbach, nie je však ani živočích určený iba pracovať, ako ho chápe klasická ekonómia.

Marxov človek je predmetná zmyslová bytosť; okrem toho, že je súhrnom spoločenských vzťahov, predstavuje aj organickú, prirodzenú štruktúru bytostných síl; bytosť ľudsko-prirodná.

Ako *ľudská* bytosť je obdarená ľudskou zmyslovosťou, vedomím seba samej, schopnosťou myslieť. Ako *prirodná* bytosť je obdarená prírodnými silami, životnými silami, je *aktívnou* bytosťou, ako hovorí v tejto súvislosti Marx. Je to teda skutočný telesný človek, žijúci v skutočnom predmetnom svete, ktorým je určovaný; bytosť spredmetňujúca sa — ako znamenie jeho *čínorodosti*, ľudskej slobody a humanizácie; bytosť spredmetňovaná — ako znamenie jeho ľudskej neslobody, ako „obet“ disponovateľnosti vonkajšieho objektívneho sveta, obklopujúceho jeho bytie. V tom zmysle predstavuje Marxov človek bytosť *revolučnej praxe*, v ktorej sa prekrýva tvorivá ľudská činnosť s pôsobením prírodných zákonitostí.

Keďže je to prírodno-ľudská bytosť, jej prirodzenosť spočíva v bezprostrednom vzťahu s prírodou, ktorý túto prirodzenosť udržuje, no súčasne ju aj prekonáva, pretože ľudské bytie je praktickým prekonávaním prírodnej skutočnosti *ľudským* skutočnom. Potencialita ľudského bytia, v tom zmysle, spočíva v postupnej humanizácii prírodného sveta; budúca totalita človeka spočíva v jeho *všestrannej ľudskom pôsobení*. Je to proces ľudskej negácie prírodného tým spôsobom, že „prírodné“ je v „ľudskom“ a človeku slúži ako *ľudské*, t. j. nie je vo vzťahu k nemu ako neľudské, protiľudské.

Možno teda povedať so všeobecnou platnosťou, že ľudské bytie, ako ho chápe Marx, je bytím konfliktu „ľudského“ s „prírodným“ a nesie sa v znamení ľudskej aktivity; je však aj dôkazom toho, že človek v tom konflikte *zrodil* sám seba. Svedčí o tom existujúci zmyslový svet ako *fakt* ľudskej *maximalizácie*, v dôsledku ktorej sa človek postupne uvoľňuje zo sféry životnej nutnosti do sféry životnej slobody.

Prirodzene, tento „konflikt“ ľudského bytia s prírodou a jeho „ľudský“ výsledok neznamená negáciu reálnych zákonov prírody. Tie naďalej existujú. Avšak vďaka určitému, pozitívne vyvinutému stupňu ľudskej *praxe* sa tieto zákony „upravujú“: jedna z neprekonateľných predností človeka je práve táto schopnosť „upravovať“.

Marxov človek, to je svet človeka, štát, spoločnosť.² Koná, vytvára svoju skutočnosť a ako človek má všetky predpoklady byť sebestačný, tzn. zrieť sa ilúzií o takom svojom živote, aký nemá. Má možnosť, oslobodený od týchto falošných ilúzií, pojatý revolučným konaním a myslením, byť „sám sebe slnkom“.

² K. Marx, F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1961, II.

Ib) Vymedzenie Marxovho človeka ako ľudské individuum, reálne a činné, vlastnou činnosťou vytvárajúce materiálne podmienky pre svoj život, a tým aj materiálny, predmetno-ľudský svet, určuje ľudskú bytosť takú, ktorá má všetky predpoklady meniť seba samu, vlastnú existenciu, pozitívne sa rozvíjať alebo sa totálne poprieť. Schopnosť meniť formu a spôsob vlastnej činnosti, v ktorej sa človek prejavuje a ktorá ho determinuje, je jedným z týchto predpokladov. „Ako individua prejavujú svoj život, také sú. To, čím sú, sa teda zhoduje s ich výrobou, a to s tým, čo vyrábajú, aj s tým, ako vyrábajú. Čím individua sú, to závisí teda od materiálnych podmienok ich výroby.“³

Marx človeka skúma ako už hotové, historicky vyvinuté individuum, schopné zmyslovej činnosti, určitej tvorby a produkcie a ako také reálne sa zúčastňuje na tvorbe novej — ľudskej — skutočnosti, t. j. na svojich dejinách.

Je to človek, ktorý má pred sebou vždy dejinnú prírodu a prírodné dejiny, a to práve vďaka jeho *odlišnosti* od prírody: negoval prírodný stav „prírody ako prírody“ na ľudskú prírodu — na svoj svet.

II

Filozofickým východiskom teórie človeka v druhej problémovej rovine je u Marxa konkrétna analýza *spoločenského* človeka; spočíva v jeho začlenení do konkrétnych spoločenských vzťahov, ktoré ho determinujú, avšak na ktorých tvorbe sa zúčastňuje a vystupuje ako ich subjektívny spolutvorca.

Skúma jeho sociálnu podstatu určenú spoločenskou povahou práce, skúma však aj jeho *ľudskú* podstatu, potlačovanú práve určitou spoločenskou povahou práce, súkromnovlastníckymi vzťahmi; jeho analýza vedie k východiskovému poznaniu: aby nebolo protirečenia medzi sociálnou podstatou a ľudskou podstatou človeka, musí byť zrušený rozdiel medzi spoločenskou povahou práce (súkromnovlastníckymi vzťahmi) a jej ľudskou podstatou, t. j. charakter práce musí byť taký, ktorý z individua „robotníka“ vytvorí individuum *človeka*. S akcentom na *ľudskosť* v Marxovom slova zmysle: že neexistuje protirečenie medzi jeho podstatou a fakticitou existencie a teda, že sa *neodcudzuje* realizácii vlastných, historicky vytvorených, ľudských *možností*.

Svojou kritickou filozofiou ekonomických formácií (predovšetkým kapitalizmu) poukázal, že človek v odcudzených vzťahoch, degradovaný následkami súkromného vlastníctva, v období *nepravej ľudskej histórie* je redukovaný na živočícha určeného iba pracovať a na bytosť, ktorá odporuje princípom *ľudskej individuality*. Na bytosť neautentickú.

Marxova kritická analýza takéhoto spôsobu sociálnej existencie vyústila napokon do vízie nového spoločenstva s maximálnym humanizmom — komunizmu — a predstavuje ideu nového človeka ako *ľudskej kvality*. Je to model slobodného, aktívneho tvorcu svojich dejín, „uvedomelého autora svojej dejinnej drámy“, nie však herca a neosobnej bytosti. Je to idea všestranného člove-

³ K. Marx, F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 25.

ka, ktorá bezprostredne súvisí s *ľudskou emancipáciou*, t. j. s nastolením novej ľudskej spoločnosti, v ktorej idea „všestranného človeka“ sa stane reálnou skutočnosťou.

Realizácia *všetľudských možností*, ktorá znamená nastolenie slobodnej, beztriednej spoločnosti, predpokladá historicky nevyhnutné mobilizujúce úsilie k revolučnej aktivite revolučné spoločenské sily. V konkrétnom zmysle znamená u Marxa pozitívnu emancipáciu revolučnej triedy; je to emancipácia spočívajúca „vo vytvorení triedy s radikálnymi okovami, triedy občianskej spoločnosti, ktorá nie je triedou občianskej spoločnosti, stavu, ktorý je rozkladom všetkých stavov, sféry, ktorá pre svoje univerzálne utrpenie má univerzálny charakter a nenárokuje si nijaké osobitné právo, pretože na nej sa nepácha nijaká osobitná krivda, vo vytvorení sféry, ktorá sa už nemôže odvolávať na nijaký *historický* titul, ale na titul *ľudský* . . . , ktorá sa nemôže emancipovať, ak sa neemancipuje od všetkých ostatných sfér spoločnosti, a tým neemancipuje i všetky ostatné spoločnosti, slovom sféry, ktorá je úplnou stratou človeka, nemôže teda samu seba získať ináč ako *úplným znovuzískaním človeka*. Tento rozklad spoločnosti ako osobitný stav je *proletariát*“.⁴

Je to boj za oslobodenú spoločnosť, čo v konečnom dôsledku znamená boj o oslobodenie individua, pretože neslobodná spoločnosť (t. j. všetky doterajšie spoločenské systémy, hoci im Marx neupiera určitý pozitívny historický význam) sa usiluje o popretie slobodného individua či osobnosti. Nastolenie slobodnej spoločnosti je základným predpokladom pre uskutočňovanie stále vyššieho stupňa osobnej slobody.

Podľa Marxa emancipácia človeka je z hľadiska *ľudskosti* nevyhnutná: svojím doterajším stavom v triednej spoločnosti predstavuje ohraničenie, určované štruktúrami doterajších spoločností, ktoré v určitej miere majú síce zásluhu na oslobodzovaní človeka, nemajú však zásluhu na *ľudskom* oslobodzovaní človeka.

IIa) Ľudská emancipácia človeka vytvára pozitívny predpoklad zrušenia *moci náhodnosti* nad individuum, čo znamená oslobodiť človeka od vlády vecí, ktoré v podobe spoločenských vzťahov vystupujú ako deštruktívne sily a z individuality robia abstraktný model hodnôt.

Toto je však možné, ako sme už spomenuli, iba za predpokladu ľudskej — a nie iba politickej — emancipácie. Politická emancipácia znamená vyhlásením všeobecných ľudských práv iba akt uznávania egoistického (buržoázneho) individua; človeka ako takého neuznáva, a teda ho neoslobodzuje ako človeka, ale iba ako príslušníka určitého náboženstva, určitého vlastníctva, určitej triedy, sociálnej vrstvy atď. Ak možno hovoriť v tom prípade o oslobodení človeka, tak iba v podmienenom slova zmysle: je to oslobodenie, ako vraví Marx, iba v rámci jeho spoločenskej zaradenosti, v rámci politickej príslušnosti. Robotníka neoslobodzuje od práce, v ktorej ako človek degraduje, ale dáva mu „slobodu“ pre túto prácu. „Politická emancipácia je redukcia človeka, z jednej strany na človeka občianskej spoločnosti, na egoistické, nezávislé individuum,

⁴ K. Marx, F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1961, 22.

z druhej strany na *občana štátu*, na *morálnu osobu*. Až keď skutočný individuálny človek znovu do seba pojme abstraktného občana štátu a stane sa ako individuálny človek vo svojom empirickom živote, vo svojej individuálnej práci, vo svojich individuálnych pomeroch *druhovou* bytosťou, až keď človek spozná a zorganizuje svoje vlastné sily ako spoločenské sily a nebude už spoločenskú silu odhaľovať ako *politickú silu*, až potom bude uskutočnená *ľudská* emancipácia.⁵

V ľudskej emancipácii — ktorá môže byť uskutočnená iba v takom spoľčenstve, v ktorom je uskutočnené pozitívne zrušenie súkromného vlastníctva, t. j. v spoľčenstve, v ktorom individuum nebude redukované na neľudskú formu správania (v odcudzení) — vytvoria sa všetky predpoklady pre rozvoj človeka, osobnosti, jej vlastných *individualít*.

Znamená to, že ľudská emancipácia predstavuje takú štruktúru spoločenských síl, v ktorých človek drží sám vládu nad svojimi životnými zdrojmi, „životnými silami“. Iba za tohto predpokladu človeku nehrozí degradácia vo forme odcudzenej pracovnej sily, odcudzenej manipulácie, odcudzeného anonymného vzťahu; naopak — stáva sa *ľudskou* kvalitou a ako taká rozvíja svoje osobné schopnosti a osvojuje si vlastné podmienky života, *všestranne sa rozvíjajúc* rozvíja sa na všestranné individuum, ktoré vlastnou činnosťou sa neredukuje na jej výsledok, nestáva sa jej obeťou, ale sa v nej utvrdzuje ako slobodne sa rozvíjajúca, tvorivá bytosť so svojou vlastnou individualitou.

Marxova idea človeka vystupuje ako *model* slobodne tvoriaceho a sebarozvíjajúceho sa subjektu, t. j. ako model aktívno-tvorného subjektu, ktorý v spoločenskom pôsobení realizuje vôľu spoločnosti ako to, čo je, na jednej strane, „proti“ jeho slobode, na druhej strane, ako to, čo realizuje ako sám seba. Jeho spoločenské pôsobenie je jeho sebarealizáciou („až keď človek spozná a zorganizuje vlastné sily ako spoločenské sily...“); iba za tejto podmienky sa Marxov model človeka stane ľudskou skutočnosťou.

Ľudská emancipácia, ktorá neguje protirečenie odporujúce sebarealizácii človeka, je Marxovou ideou, v rámci nového, ešte neexistujúceho svetového poriadku. Je však reálnym, zákonitým predpokladom vývoja ľudských dejín. Jej medzistupeň — politická emancipácia, ktorá nepochybne zaznamenala určitý pokrok v dejinách — je v rámci doterajšieho (buržoázneho) poriadku poslednou formou.

IIb) Marxova idea „všestranného človeka“ predstavuje ideu človeka oslobodeného od negatívnych, degradujúcich následkov deľby práce, ktorá v mnohom popierala pozitívne hodnoty v ľudskej individualite, najmä z radov nižších tried či sociálnych vrstiev, špeciálne z radov proletariátu.

Pochopiteľne, táto idea človeka je nemysliteľná bez nastolenia nového spoľčenstva, v ktorom *princíp* idey Marxovho človeka spočíva na maximálnom stupni uskutočňovania ľudskosti. Je to spoľčenstvo s maximálnym humanizmom. Táto podmienka stupňujúcej humanizácie spoľčenstva je základná pre rozvoj človeka, ako ho chápe Marx vo svojej „idei“.

⁵ K. Marx, F. Engels, tamtiež, 44.

Delba práce, ktorá však je nevyhnutná a triešti štruktúru osobnosti, bude v zhumanizovanom spoločenstve v znamení efektivity a pružnosti a v princípe bude vyjadrovať predovšetkým *ľudské* záujmy. V tom zmysle ľudské individuum nebude v novom spoločenstve otrocky realizovať záujmy kolektívu, ktorého bude organickou zložkou; vlastná aktívno-tvorná činnosť bude sa realizovať formou, v ktorej sa človek realizuje s akcentom na svoju *ľudskú* podstatu: v tom spočíva jeho podiel v realizácii ľudských možností spoločenstva. Preto je činnosť individua v znamení spoločensko-ľudsky účinnej aktivity. V tom zmysle Marxova idea človeka predstavuje *integráciu* individua a spoločnosti, kde vzájomná diferenciácia je polárne organicky navzájom spätá: v tom zmysle vzťah ľudského a sociálneho nie je v ľudskej podstate polárne protirečivý a vzájomne sa popierajúci; ľudské je vyjadrením sociálneho a naopak.

Idea „všestranného človeka“ je teda ideou mnohostrannej, a preto slobodnej bytosti: koná na základe osobnostnej celistvosti, oslobodená od nadvlády náhodností — koná na základe *ľudskosti*. Jej rozmer tvorivej aktivity nevyjadruje nič iné ako princíp prakticko-činného subjektu vytvárajúceho medziľudské sociálne a interindividuálne, subjektovo-objektové vzťahy, v ktorých sa konštituuje ako univerzálna ľudská bytosť. Jej sebarealizácia v tom zmysle je jej posledným cieľom.

IIc) Etický rozmer Marxovej idey človeka je tu zreteľ a prevládajúci. Je to idea *nového* človeka, ktorá predstavuje posledný cieľ ľudského snaženia: oslobodenie individua, t. j. jeho *poľudštenie*.

Podstata tejto idey človeka, predstavujúca maximálny stupeň uskutočňovania ľudskosti, spočíva v novej kvalite ľudského spoločenstva s prevládajúcou humanistickou štruktúrou; spoločenstva beztriedneho, oslobodeného od rozličných foriem odcudzenia; s novou spoločenskou podstatou práce, v ktorej individuum v sebe „poprie“ robotníka a utvrdí sa ako človek. Je to spoločenstvo — komunizmus — ktoré znamená Marxovými slovami, pozitívne zrušenie každého odcudzenia, teda návrat človeka z náboženstva, štátu atď. do svojej *ľudskej*, t. j. *spoločenskej* skutočnosti.

Marxova koncepcia komunistickej spoločnosti, ktorá je v podstate koncepciou realizácie najradikálnejších humanistických princípov, predstavuje víziu budúcej spoločnosti, umožňujúcej realizáciu maximálnych ľudských možností, v ktorej nájde človek reálne predpoklady sebarozvoja v takej miere, v akej ne našiel ani v jednej spoločenskej formácii.

Vízia beztriednej spoločnosti znamená realitu takých podmienok, v ktorých človek získa opravdivú slobodu: jej hranice nebudú určované neľudskými činiteľmi, ale vlastným *spolužitím* ľudí; v tom zmysle možno chápať slobodu ako *ľudskú* určenosť.

Treba povedať, že Marxova vízia budúcej spoločnosti vyjadruje jej vlastný reálny predpoklad byť ľudskou skutočnosťou, pretože geneticky pramení z *vedeckej* analýzy doterajších spoločenských premien, z objektívneho vedeckého predvídania vývoja ľudských dejín, ktoré sa nesú v znamení konkrétneho

boja konkrétnych spoločenských síl a ľudských aktivít, ktoré svojím humanizačným úsilím predstavujú postupnú ľudskú emancipáciu.

Je to vízia vzhľadom na terajšiu sociálnotriednu skutočnosť. Je to ľudská realita vzhľadom na jej budúci zákonitý stav a „je vyriešením záhady dejín“.⁶ Toto vyriešenie spočíva v samej podstate Marxovej vízie novej spoločnosti, ktorá predstavuje, Marxovými slovami, „dovŕšenú bytostnú jednotu človeka s prírodou, opravdivé vzkriesenie prírody, dokonalý naturalizmus človeka a dokonalý humanizmus prírody“.⁷

Marxova idea človeka predstavuje budúceho človeka s jemu identickou aktivitou tvorenia. Je to stav činného sebauplatnenia individua a je znamením jeho maximálnej účasti na živote; jeho aktivita je vyjadrením ľudského snaženia, ktorého úloha nespočíva, slovami Marxa, v tom, aby sa ľudstvo dívalo na svet, ale v tom, aby ho zmenilo.

III

Humanizácia prírody, ktorá v konečnom dôsledku spätne určuje humanizáciu človeka, je vyjadrením vzájomného dialektického pôsobenia medzi človekom a prírodou — je vyjadrením *ľudských* dejín. V tom zmysle dejiny ako súhrnný rozmer ľudskej aktivity predstavujú proces sebaľudšťovania človeka.

Marx vo svojich raných, ale aj neskorších prácach kriticky analyzoval vtedajšie teórie o spoločnosti a jej pohybe; konkrétnu spoločenskú problematiku postavil „na nohy“, určil prioritu hmotného sveta a vychádzal z ľudského bytia ako z ľudskej podstaty, rozvíjajúcej sa na základe predmetného styku človeka so svetom. Východiskom mu pritom zostával reálny, prakticky konajúci aktívny človek, ktorý, aby mohol žiť, musí si obstarávať na to prostriedky, aby mohol byť človekom, musí sa ako *človek* realizovať, t. j. musí sa poľudšťovať; tento proces je však možný iba v dejinách: vediac o svojich dejinách ako o ľudskej skutočnosti, vie o sebe ako o tvorcovi tejto skutočnosti.

Ľudská aktivita ako základný rozmer poľudšťovania sa nesie v dvojakom znamení: v rešpektovaní už existujúcej reality, ale aj v cieľavedomom čínorodom pôsobení, t. j. vo vytváraní novej poľudštenej skutočnosti, pre ktorú predchádzajúce spoločenské pomery a činnotvorný charakter predchádzajúcich generácií tvoria prostriedky, ale súčasne i prekážky. „Dejiny nie sú nič iné ako sled jednotlivých generácií, z ktorých každá vytvára materiál . . . , ktorý zanechali všetky predchádzajúce generácie; jednak teda pokračujú za celkom zmenených podmienok v tradičnej činnosti, jednak úplne zmenenou činnosťou modifikuje staré okolnosti,“⁸ hovorí Marx, čo v podstate znamená čoraz hlbší poľudšťujúci proces, ktorým je poznamenaná ľudská aktivita.

Tvorbou dejinnej skutočnosti sa človek realizuje ako poľudšťujúci sa subjekt. Znamená to, že človek odhaľuje vo svojich dejinách svoju *ľudskosť*. V tom

⁶ K. Marx, F. Engels, Malé ekonomické spisy, 94.

⁷ Tamtiež.

⁸ K. Marx, F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 45.

zmysle usiluje sa o svoju budúcnosť ako o *ľudskú* budúcnosť, ktorá vzhľadom na dynamický charakter jeho bytia je jeho *možnosťou*.

Marxova idea človeka ako ľudskej kvality predstavuje ideu éry maximálnej ľudskosti. Oproti „úplnej strate človeka“ (v nepravých ľudských dejinách) postuluje tézu „úplného získania človeka“, ktoré je možné až v komunistickom spoločenstve, teda v spoločenstve ľudsky emancipovanom. Tento model *ľudského* človeka nevyjadruje, ako sa mnohí interpreti Marxa domnievali, jeho idealizmus z obdobia Rukopisov, ale predstavuje Marxov optimizmus z človeka, vieru, že človek je bytosť neustále sa zdokonaľujúca a sebaľudšťujúca.

V tom zmysle Marxova „filozofia dejín“ nepredstavuje imanentný proces s jeho imanentnými zákonmi, ktoré by vyjadrovali akýsi fatálny pohyb mimo človeka. Jeho teória otvorenosti dejín („Komunizmus nie je posledným cieľom ľudstva.“) poskytuje *široký priestor pre humanizujúcu aktivitu človeka*: človek môže to, čo je mu *ľudsky* dosiahnuteľné. Avšak ľudská dosiahnuteľnosť je potenciálne všestranná a všemožná, určená v konečnom dôsledku ľudskou podstatou konania, činnosťou subjektu. V Marxovom slova zmysle je to činnosť, v ktorej sa človek postupne realizuje ako človek využívajúci svoje *ľudské možnosti*. Je to sebaoslobodzujúce konanie človeka, ktorého dejiny smerujú k všestrannej ľudskej emancipácii.

Reálna prítomnosť subjektu v dejinách, ako ju chápe Marx, spôsobuje to, že človek sa stáva ich *cieľom* (nie však iba prostriedkom, materiálom) a predstavuje v konečnom dôsledku ľuďšťujúci proces, v ktorom sa človek formuje v *ľudské individuum*. Toto je jediným zmyslom dejín, ich posledným cieľom, ako ich chápe Marx. Treba však poznamenať v tejto súvislosti, že dosiaľ, aj napriek určitému pozitívu všetkých doterajších spoločenských formácií, dejiny, ako ich charakterizuje Marx, boli *prírodno*-historickým procesom, t. j. v znamení vlády prírodných zákonitostí proces ľuďšťovania nebol prevládajúci. V ľudsky emancipovanej spoločnosti budú dejiny *historicko*-prírodným procesom, t. j. dejiny v znamení vlády človeka nad vonkajšími prírodnými zákonitosťami — s prevládajúcim ľuďšťujúcim procesom.

*

Na záver treba poznamenať, že kategória „ľudský“ u Marxa nie je špeciálne striktné určená. Možno ju však zaradiť do sociálno-etickej roviny a implikovaná na ľudské dejiny predstavuje princíp *ľudsky* sa rozvíjajúceho človeka, spoločnosti, v ktorej ľudské bude obsiahnuté v sociálnom a naopak. Ďalej je nutné poznamenať, že Marx nechápe ľudskosť vo feuerbachovskom slova zmysle, ktorá dominuje v jeho nábožensko-humanistickej antropológii.

Marx v podstate vyjadruje touto kategóriou negáciu sociálneho v klasickom, triednom slova zmysle. Ľudský môže byť aj buržua, kapitalista v určitých formách prejavu. Nie je však ľudský z hľadiska tzv. „vyššieho princípu“, z hľadiska ľudských možností, z hľadiska triedy, ktorú reprezentuje a ktorá ho determinuje — zostáva naďalej podnikateľom, vykorisťovateľom, obchodníkom; až potom človekom z hľadiska ľudskosti.

Васко К у с и н

Предлагаемая проблематика понимания человека Марксом в период „Экономическо-философских рукописей“ с 1844 года и так наз. критического поворота, представленного главным образом „Немецкой идеологией“, выражает в общем главные теоретико-философские взгляды, в которых сосредоточено усилие Маркса объяснить общественно-исторический процесс на основе подлинных, практически действующих людей; человеческое бытие он понимает как практическую жизнь действительных людей в исторически определенных условиях. Маркс объясняет человеческую сущность (в противовес ее неисторическому пониманию Фейербахом) как исторический продукт; историческую действительность он понимает как результат практического взаимодействия между людьми, в основе которого лежит единство человека и природы.

Своим критическим отношением к пониманию истории Гегелем, углублением и дополнением фейербаховской критики религиозного отчуждения и открытием сущности самоотчуждения пролетариата в наемном труде, повышением практическо-материального характера труда на уровень исторической значимости (в противовес пониманию духовной сущности труда Гегелем), без которого немислим процесс самоутверждения человека, Маркс наметил основы своей „философии коммунизма“, определил размеры общественной сущности человека, сущности труда и практики. Коммунизм Маркс понимает как реализацию исторически сформировавшихся человеческих возможностей, сущность которых реальна и свойственна закономерностям развития человечества и созданию материальных условий для его объединения. Это предвосхищение Марксом будущего общества выражает свойственное ему предположение быть человеческой действительностью, потому что генетически оно исходит из научного анализа осуществленных до сих пор общественных преобразований, из объективного научного предвидения развития человеческой истории, проходящей в значении конкретной борьбы конкретных общественных сил и человеческой деятельности, которая благодаря своему гуманизирующему усилию представляет собой постепенную человеческую эмансипацию.

В человечески эмансипированном обществе (вследствие позитивной отмены частной собственности) возникают реальные предпосылки для человеческого развития человека, с акцентом на его человечность в марксовом понимании: не существует противоречие между его сущностью и фактом существования, следовательно, он не отчуждается от реализации собственных, исторически сформировавшихся человеческих возможностей. Наоборот, он становится человеческим качеством и как таковой развивает свои личные способности и осваивает собственные условия жизни, всесторонне развиваясь.

Эта Марксова идея человека выступает в качестве модели свободно действующего и саморазвивающегося субъекта, т. е. в качестве модели активного субъекта, который в общественном действии реализует волю общества, с одной стороны, как то, что „против“ его волю, с другой стороны, как то, что он реализует как самого себя. Его общественное действие является его самореализацией. Необходимо отметить, что эта идея человека немислива без установления нового сообщества, в котором сам ее принцип заключается в максимальном осуществлении человечности. Это — сообщество с максимальным гуманизмом, эра максимальной человечности: в противовес „полной потере человека“ (в неподлинной человеческой истории) Маркс постулирует тезис „всецелого обретения человека“, которое возможно лишь в коммунистическом обществе.

Эта модель человека как человеческого качества не является, как считали многие

интерпретаторы Маркса, выражением его идеализма периода „Рукописей“, но представляет оптимизм Маркса, его веру, что человек есть существо, которое непрестанно совершенствуется и очеловечивает себя. Это динамическое понимание человека имплицитно его теорию открытости истории, которая предоставляет широкий простор для гуманизирующей самоосвобождающей активности человека.

THE DIMENSIONS OF THE SOCIAL SUBSTANCE OF MAN IN THE WORK OF K. MARX

Vasko Kusin

The presented problems of Marx's understanding of man from the period of the Manuscripts in the year 1848 and from the period of the so called critical turn represented chiefly by the German ideology express on the whole the chief theoretical philosophical standpoints, in which Marx's effort to explain the social-historical process on the basis of real, practically acting people is concentrated; human being is understood as the practical life of real people in historically definite conditions. The human substance (in contrast to Feuerbach's non-historical conception) is explained by Marx as a historical product; he conceives the historical reality as a result of the mutual effect among men on the principle of unity of man and nature.

Having acquired a critical standpoint towards Hegel's conception of history, having elaborated and completed Feuerbach's criticism of religious alienation and having discovered the substance of self-alienation of the proletariat in wage-labour, having raised to the standard of a historical importance the practical-material character of labour (in contrast to Hegel's conception of the spiritual substance of labour), without which the process of man's self-creation is unthinkable, Marx outlined the foundations of his „philosophy of communism“, delimited the dimensions of the social substance of man, of the substance of labour and practice.

He understands communism as a realization of historically formed human possibilities the substance of which is real and proper to the laws of development of mankind and to the formation of material conditions for its uniting. Marx's vision of a future society expresses its proper precondition to be a human society, because genetically it stems from the scientific analysis of social changes, from the objective scientific anticipation of development of human history, that is marked by the concrete struggle of concrete social powers and human activities, representing, by their humanizing efforts, the gradual human emancipation.

In a humanely emancipated society (by means of a positive abolition of private ownership) arise real preconditions of humane development of man, with an emphasis on his humaneness in Marx's meaning of the word: that there is no contradiction between his substance and facticity of existence and thus he is not alienated from the realization of the historically formed human possibilities. On the contrary, man becomes a human quality and as such he develops his personal abilities and acquires the proper conditions of life and develops many-sidedly.

Marx's idea of man comports as a model of a freely creating and self-developing subject, i. e. as a model of active subject that in the social operation realizes the will of society as what is, on the one hand, „against“ his freedom and what, on the other hand, he realizes

as himself. His social operation is his self-realization. It is to be noted that this idea of man is unthinkable without instalment of the new community, in which its very principle consists in the maximum grade of realization of humaneness. It is a community with maximum humanity, an era of maximum humaneness: in contrast to „the utter loss of man“ (in the improper human history) it postulates the thesis of „the utter achievement of man“ which is possible only in a communist society.

This model of man as a human quality does not express, as many of Marx's interpreters supposed, his idealism from the period of the Manuscripts, but it represents Marx's optimism in man, his belief that man is a creature constantly improving and self-humanizing. This dynamic conception of man implies his theory of openness of history that yields a broad space for the humanizing self-liberating activity of man.